کۆچەرێک لە دوو بەندەردا

خوێندنەوەی دۆلۆز بۆ کانت و نیچە

هاوار محەمەد

ڕەنگە حوکمێکی قورس نەبێت، ئەگەر بڵێین جگە لەوەی دۆلۆز فەیلەسووفە، فەیلەسوفێکی ناوازەیشە، ئەو کە سەر بە پۆست مۆدێرنەکانە، کەچی فەیلەسوفانی پێش خۆیشی زۆر باش ناسیوە و تێگەیشتووە، بەتایبەت ئەوانەی کە بۆ دۆلۆز جێی بایەخ بوون. وێڕای گرنگیدانی پۆسنەکان (بۆ نموونە لیوتار، فۆکۆ) بە فەیلەسوفانی پێش خۆیان لەوانە کانت و نیچە و هایدگەر، کەچی وا پێدەچێت دۆلۆز حاڵەتێکی جیاواز، یان دیاردەیەکی ناوازە بنوێنێنەوە. دۆلۆز لەڕێگەی کتێب و توێژینەوەکانییەوە لە هاتوچۆیەکی بەردەوامدا بووە لە مۆدێرنەوە بۆ پۆست مۆدێرنە، بەو مانایەی ئەو هەوڵانەی زەقکردوەتەوە کە بناغەڕێژ یان کۆڵەکەی مۆدێرنە و زەمینەسازی پۆست مۆدێرنە بوون. دۆلۆز ئەم مێژووەی فەلسەفە وەک ڕووداو دەبینێت. توێژینەوەکانی ئەو لەبارەی

فەیلەسوفانی پێش خۆی و سەردەمی خۆی ناکرێت چاوپۆشییان لێ بکرێت و ئاماژەیان پێ نەکرێت. بۆ نموونە ئەو لەبارەی هیومەوە دوو کتێبی نووسیوە، لەبارەی سپینۆزاوە دوو کتێبی نووسیوە، لەبارەی کانتەوە (فەلسەفەی ڕەخنەیی کانت) و، لەبارەی برگسۆنەوە (برگسۆنیزم) و لەبارەی نیچەشەوە (نیچە) و (نیچە و فەلسەفە)ی نووسیوە. ئەم هەوڵانە دەرخەری ئەوەن کە دۆڵۆز لەسەر هەوڵە پەرژ و بڵاوەکان و لەبەردەم فەرادەت و ئاوازەییەکانی مێژووی فەلسەفەدا وەستاوە، ئەمەش بە مەبەستی زەقکردنەوەی ئەم ئاکایەتی و ئاوازەییانە و دەرخستنی ئەوەی کە هزر ڕوودەداوە، لە سائێکدا ڕوودەدات و لەجیاتی ئەڵقە بێت درزە لەنێو زەمەندا، هزر یەکێتییەکی بەردەوام و هێڵی لێکنەپچڕاوی پەرەسەندن نییە، بەڵکو ڕووداوی پەرتەوازەیە، گەڕان نییە بەدوای نموونەگەلی نوێی هزریدا، بەڵکو گەشت و گەڕۆکی و بزۆزی و کۆچەرێتییە لە مێژووی ناجێگیر و ئاڵۆزی ماوەی زەمەنی جیاوازدا.

لای دۆڵۆز فەلسەفە هەڵسەنگاندنە، ئەمەش واتە کایەیەکی ناکەسیی (impersonal)، ئەنیا کۆمەڵێک ڕووداو دەنوێنێت کە دەکرێت پۆتێنشیالەتی بوونە چەمکیان هەبێت و وەک چەمک شیاو بن، ئەم تێگەیشتنەش هێڵە وەهمییەکان و یەکێتییە ساختەکەی مێژووی فەلسەفە تێدەپەڕێنێت و لەمەشەوە فەلسەفە بریتییە لە «داهێنانی چەمکەکان».

1-خوێندنەوەی دۆڵۆز بۆ کانت

دۆڵۆز لەبارەی کتێبی «فەلسەفەی ڕەخنەیی کانت»ـەوە دەڵێت: «ئەو کتێبەیانم کە لەبارەی کانتەوەیە لە کتێبەکانی ترم جیاوازە، چونکە وا پێوەی سەرقاڵ بووم، وەک ئەوەی بە دوژمنەکەمەوە سەرقاڵ بووبم، تا بزانم چۆن خۆی و ئامێرەکانی ئیش دەکەن». ئەم کتێبە پێکهاتووە لە (دەروازەیەک و سێ بەش و کۆتاییەک). لە دەروازەکەدا دۆڵۆز خەریکی پێشزەمینەسازییە بۆ ڕوونکردنەوەی چەند بیرۆکەیەک، کە لە سێ بەشەکەی تردا ئاوئاوێیان دەکات، ئەویش بە ڕوونکردنەوەی ئەو میتۆدانەی کە کانت لە فەلسەفەکاریدا بەکاریهێناون و پەیڕەوی لێ کردوون. ئەم دەروازەیە دروستکردنی وێنەیەکی گشتییە لەسەر فەلسەفەی کانت و خودی کتێبەکەی دۆڵۆز و بەشەکانی تر باسکردنی ئەم دەروازەیە بە درێژیی و وردەکاریی.

لای دۆڵۆز، ئەو میتۆد و ڕێگەیەی کانت بۆ لێکۆڵینەوە و وردبوونەوەی فەلسەفی بەکاریهێناوە میتۆدی ترانسێندنتالییە. سەرەتا دۆڵۆز پێناسەی عەقڵ لای کانت دەکات بەوەی «زانستی پەیوەندیی نێوان هەموو زانیاریی و مەبەستە جەوهەرییەکانی عەقڵی مرۆییە» (فەلسەفەی ڕەخنەیی کانت، ل5).

بۆیە دۆڵۆز پێیوایە کانت هەم لەگەڵ ئەزموونگەراکان، هەم لەگەڵ عەقڵگەرا دۆگماتیکییەکاندا کەوتوەتە ململانێ و کێشمەکێش و کێشەوە و، لەبری ئەمانە فەلسەفەی کانت ڕەخنەییە.

ئەزموونگەراکان پێیانوایە عەقڵ فاکەڵتی مەبەستەکان نییە و بگرە عەقڵ ئامانج نییە، بەڵکو ئەنیا ئامرازێکی ناڕاستەوخۆیە بۆ کۆکردنەوەی و گونجاندنی پێدراوەکان (معطیات). عەقڵانییەتی دۆگماتیکیش، ئەگەرچی بڕوایەکی سەرسەختانەی بە عەقڵ هەیە، کەچی مەبەستەکانی بوون و بوونی مرۆیی و شارستانێتیان بردوەتە دەرەوەی ئەم فەزایە و بەسنوویانەوە بە بوونەوەر، یان جیهانێکی دەرەکی و باڵاوە. لەم ڕوانگەیەشەوە

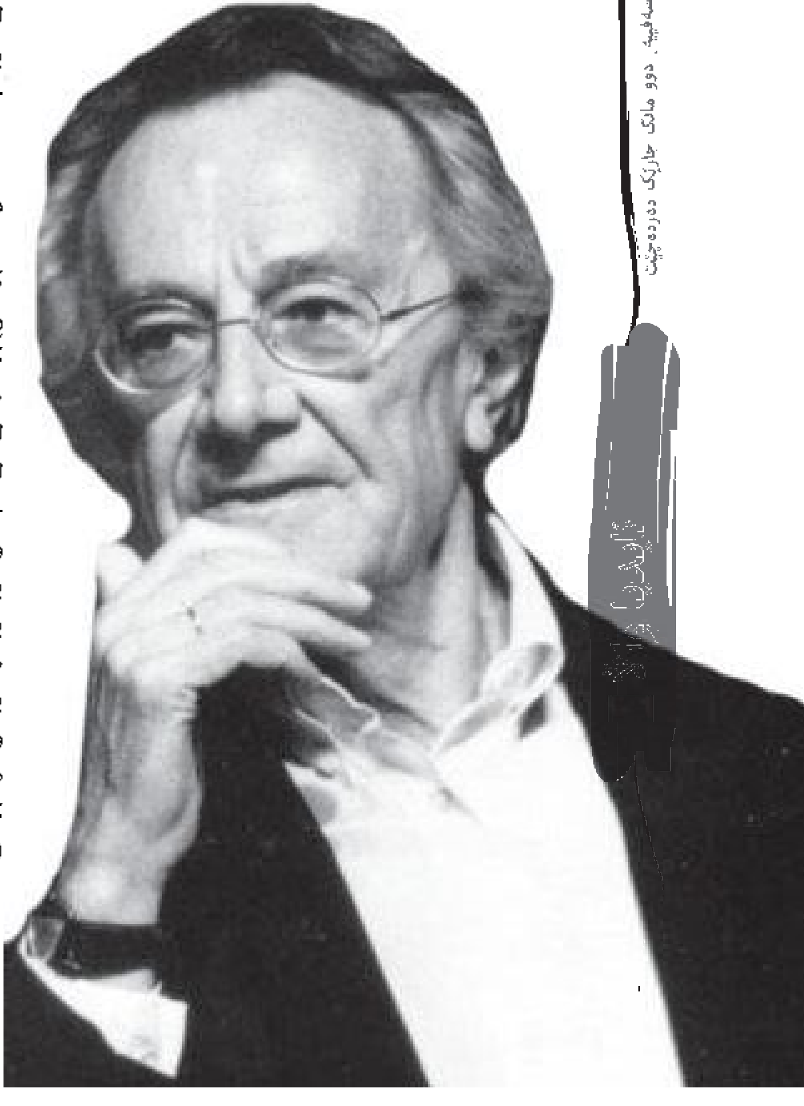

جیاوازییەک لەنێوان ئەزموونگەرایی و عەقڵانیەتی دۆگماتیکیدا نییە، چونکە هەردوولایان ئامانجەکان دەبەنە دەرەوەی عەقڵ یان بوونەوەری عەقڵانی. گرنگی پرۆژە ڕەخنەییەکەی کانتیش هەر لێرەدایە، بەوەی کانت جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە ئامانجەکانی کولتوور و شارستانێتی ئامانجی تایبەت بە عەقڵن و بگرە بە ڕەهایی دوا ئامانجن.

١-مانای فاکەڵتییەکانی عەقڵ

لای کانت عەقڵ برێتییە لە فاکەڵتییەکان و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ یەکتریدا، دۆلۆز دوو مانای چەمکی (فاکەڵتی) دیاریدەکات. یەکەمیان: هەر ئێگەیەک (Notion) لە پەیوەندیدایە لەگەڵ شتێکی تردا، ئەمەش بەشێوەیەکی گشتی واتە پەیوەندی خودی و بابەت. لەمەشدا دوو ئاستی پەیوەندی خودی و بابەت هەیە، لە ئاستی یەکەمدا گونجان و ئەبابوونی فاکەڵتییەکان لەگەڵ یەکتریدا، ئەم پەیوەندییەش فاکەڵتیی زانین دەستنیشانی دەکات، یان ڕێکی دەخات و دایدەڕێژێت. لە ئاستی دووەمیشدا ئێگە دەکەوێتە پەیوەندییەکی هۆکارەکییەوە لەگەڵ بابەتەکەیدا، ئەمەش فاکەڵتی ئارەزوو (ڕەغبەت) دایدەڕێژێت و دەستنیشانی دەکات، بەڵام لە هەستکردن بە چێژ و ئازار (کە فاکەڵتی حوکمدانە)، فاکەڵتییەکانی دەکەونە پەیوەندییەکی هەرەمەکییانەی ئازادەوە، نەک لەگەڵ بابەتەکەدا، بەڵکو لەنێوان خۆیاندا و لەنێو خودی سوبێکتدا.

پرسیاری دۆلۆز ئەوەیە ئایا ئەم فاکەڵتیانە شێوەی باڵایان هەیە؟ دۆلۆز وای بۆ دەچێت کانت لە

کانت جەخت
لەسەر ئەوە
دەکاتەوە
ئامانجەکانی
کولتوور و
شارستانێتی ئامانجی
تایبەت بە عەقڵن
و بگرە بە ڕەهایی
دوا ئامانجن

تەواوی سێ ڕەخنەکەیدا «ڕەخنەی عەقڵی پەتی» و «ڕەخنەی عەقڵی پراکتیکی» و «ڕەخنەی فاکەڵتی حوکمدان» بەم کارەوە سەرقاڵە. ڕەخنەی یەکەمیان ڕامانە لە پەیوەندی فاکەڵتییەکان بە پێشەنگیی فاکەڵتی باڵای زانین. ڕەخنەی دووەمیان ڕامانە لەپەیوەندی ئەم فاکەڵتیانە بە پێشەنگی فاکەڵتی ئارەزوو، بەڵام ڕەخنەی سێیەمیان لەو دوو حاڵەتە ئاوارتەیە و جێگای ئیشکالییەتێکی سەختی هزری و پراکتیکییە، چونکە پرۆسەکە لەنێو سوبێکتدا ڕوودەدات و فاکەڵتی حوکمدان ناکەوێتە پەیوەندی ستوونی و پێشەنگبوون لەگەڵ فاکەڵتییەکانی تردا (فاکەڵتی مەعریفە و فاکەڵتی ڕەغبەت)، بەڵکو دەکەوێتە پەیوەندییەکی ئازادنەی هەرەمەکییەوە.

کەواتە مانای یەکەمی فاکەڵتی برێتییە لە پەیوەندییە هەمەجۆرەکانی ئێگە و وێناکردن (زانین، ئارەزوو، حوکمدان)، وەلێ دۆلۆز مانای دووەمی ئەم چەمکە بەم جۆرە لێکدەداتەوە: «سەرچاوەیەکی جۆریی تایبەت بە ئێگە و وێناکردنەکانە» (فەلسەفەی ڕەخنەیی کانت، ل15). ئەمەش لەجیاتی فاکەڵتییەکانی (زانین/ ئارەزوو/ هەستکردن بە چێژ و ئازار) لە حاڵەتی یەکەمدا، لە حاڵەتی دووەمدا (ئیدراک/ و عەقڵ/ خەیاڵدان) دەبنە سەرچاوەی ئێگە و وێناکردنەکان. بە هەمان شێوەی مانای یەکەم لە مانای دووەمیشدا ئەم فاکەڵتیانە دەکەونە نێو پەیوەندییەوە.

دۆلۆز پەیوەندی ئەم دوو مانایەی چەمکی فاکەڵتی بەم جۆرە ڕووندەکاتەوە: لە مانای یەکەمدا فاکەڵتی برێتییە لە شێوە باڵاکەی، کە لە ڕووی خودییەوە سەربەخۆ و یاسادارێژە، واتە یاساکان دەرهەق بە بابەتەکانی خۆی دادەڕێژێت و ملکەچیان دەکات. ئەمەش واتە لە هەر حاڵەتێکی پەیوەندی فاکەڵتییەکاندا بە پێی دۆخەکان و بەرژەوەندییەکانی عەقڵ یەکێک لە فاکەڵتییەکان زاڵ دەبێت بەسەر ئەوانی دیکەدا و پەیوەندییەکان ڕێکدەخات و یاساڕێژیی دەکات بۆ ئەو بابەتانەی، کە ملکەچی دەبن، ئەم فاکەڵتییە زاڵ بووەیش، واتە شێوەی باڵای ئەو فاکەڵتییە، بۆیە پرسیار لە مانای یەکەمدا برێتییە لەوەی ئەم شێوە باڵایانە چین؟ و ئەو بەرژەوەندییانەی عەقڵ کامانەن؟ بەڵام پرسیار لە مانای دووەمدا ئەوەیە چی دەستەبەری ملکەچبوونی بابەتەکان دەکات؟ و چۆن بەرژەوەندییەکانی عەقڵ وەدیدەهێنرێن؟ لە مانای یەکەمدا بەرژەوەندییەکانی عەقڵ لەگەڵ فاکەڵتییەکاندا دەسازێن و لە مانای

دووەمیشدا ئەم بەرژەوەندییەیان وەدیدێنێ. لە حاڵەتی ڕەخنەی عەقڵی پەتیدا، کە فاکەڵتی زانین پێشەنگە، فاکەڵتی باڵای زانین بەرژەوەندی بیرکردنەوەی عەقڵییانەی هەیە و، لە حاڵەتی ڕەخنەی عەقڵی کردەییدا، کە فاکەڵتی ئارەزوو پێشەنگە، فاکەڵتی باڵای ئارەزوو بەرژەوەندیی کردەییانەی عەقڵی هەیە.

دۆڵۆز ئەم ئۆرە ئاڵۆز و بەیەکداچووەوە بەم نموونەیە ڕوونندەکاتەوە: لە دۆخی عەقڵی پەتیدا کەشفی فاکەڵتی باڵای مەعریفە دەکرێت، واتە بەرژەوەندی بیرکردنەوەی عەقڵییانە. ئەم بەرژەوەندییە دەپەرژێنە سەر دیاردەکان، جا لەبەرئەوەی دیاردەکان نۆمین نین، کەواتە بۆ ئەوەی بوونی مەعریفە لە ئوانادا بێت ئەکرێت (یان ئەبێت) ملکەچی فاکەڵتی زانین بن، بەڵام دوای ئەمە دەپرسین ئەی ئەو فاکەڵتییە کامەیە، کە وەک سەرچاوەی ئێگەکان (مانای دووەم) ئەم ملکەچبوونە مسۆگەر دەکات و ئەم بەرژەوەندییە وەدیدێنێت؟ واتە فاکەڵتی یاساداڕێژ و ڕێکخەر لە مەعریفەدا کامەیە؟ وەڵامی کانت (ئیدراک)ـە، بەڵام باڵادەستی ئیدراک ڕێگری ناکات لە کاری فاکەڵتییەکانی تر، بەڵکو کۆمەکیان لێ وەردەگرێت و لەگەڵ ئەرک و ئامانجەکانی خۆیدا دەیانگونجێنێت. لە حاڵەتی عەقڵی پراکتیکیدا، فاکەڵتی عەقڵ یاساڕێژیی و ڕێکخستن ئەنجامدەدات و بەرژەوەندی کردەیی عەقڵ وەدیدێنێت.

ب-پەیوەندی فاکەڵتییەکان لە عەقڵی پەتیدا:

بەشی یەکەمی کتێبی (فەلسەفەی ڕەخنەیی کانت) ئەرخانکراوە بۆ پەیوەندی نێوان فاکەڵتییەکان لە ڕەخنەی عەقڵی پەتیدا و هەر لە سەرەتایشەوە پەیوەندی نێوان پێشووەکی (apriori) و ترانسێندنتالی دیاریدەکات. پێشووەکی زەروری و گشتگیرە و سەربەخۆیە لە ئەزموون، چونکە ئەزموون هەرگیز شتێکی زەروری و گشتگیرمان پێ نادات (فەلسەفەی ڕەخنەیی کانت، ل21)، وەلێ دەبێت ئەزموون هەلی مومارەسەکردنی ئەم بنەما پێشووەکیانەمان بۆ بڕەخسێنێت، ئەگەرنا پووچەڵ دەبنەوە. کەواتە بنەما پێشووەکییەکان بنەمای سوبێکتین، بەڵام سوبێکتێکی ئەزموونگەرا یان سایکۆلۆژی نا، بەڵکو سوبێکتێکی ترانسێندنتالی. بنەمای ترانسێندنتالی، واتە ئەو پرەنسیپەی کە بەهۆیەوە ئەزموون ملکەچی ئێگە پێشووەکییەکانمان دەبێت. لێرەوە دۆڵۆز پێیوایە کانت بیرۆکە کلاسیکییەکەی پەیوەندیی گونجاوی و ئەبایی سوبێکت و ئۆبێکتی گۆڕیوە بە بنەمایەک بە ناچاری ئۆبێکت ملکەچی سوبێکت دەکات. هەر لەمەشەوە دۆڵۆز وەزیفەی فاکەڵتییەکان لە ڕەخنەی عەقڵی پەتیدا دیاریدەکات. (ئیدراک) دەبێتە فاکەڵتی ڕێکخەر و داڕێژەر بۆ سەنتێز (تالیف)ی دیاردەکان لە ئێگەدا، بەم جۆرەش دەبێتە شێوەی باڵای فاکەڵتی زانین، بەڵام ئەمە بێ میانجیگەری (خەیاڵدان) سەرناگرێت. دیاردەکان ملکەچی خودی ئەبابوون بە خەیاڵدان نابن، بەڵکو بەهۆی ئەم ئەبابوونەوە

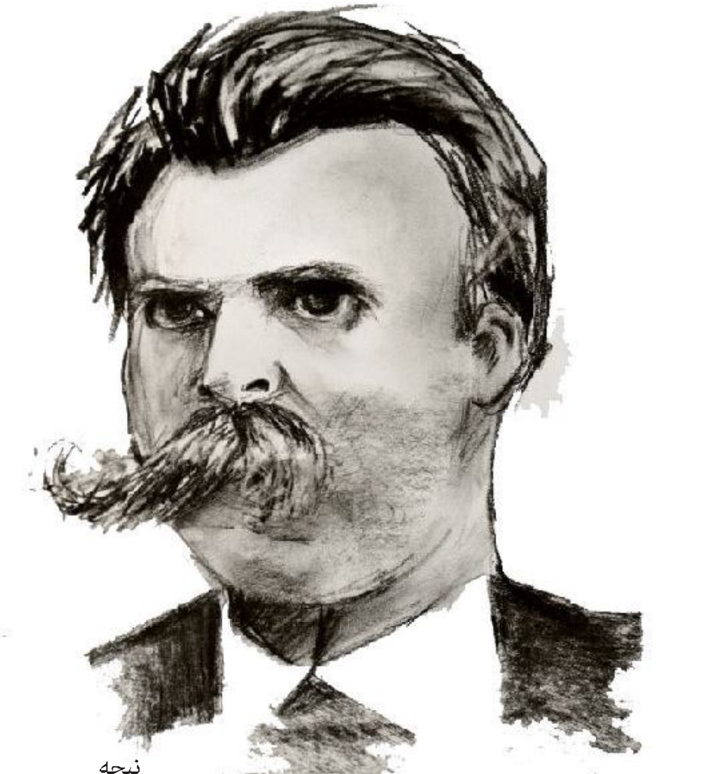

نیچە

ملکەچ دەبن بۆ (ئیدراک). هەرچی فاکەڵتی عەقڵیشە بەرپرسە لە بەڵگەگیریی و بەهێماکردنی مادەی بابەتە هەستییەکییەکان بۆ ئیدراک و خەیاڵدان. وەزیفەی ئەم سێ فاکەڵتییە پێکەوە و بەسەرپەرشتی ئیدراک هەستی هاوبەشی ئێهزرین پێکدەهێنێت. هەستی هاوبەش نەک وەک ئەزموونێکی پاشەکی شتە بەرهەستەکان، بەڵکو وەک رێکەوتنێکی پێشوەکییانەی فاکەڵتییەکان لەگەڵ یەکتردا.

ت-پەیوەندی فاکەڵتییەکان لە عەقڵی پراکتیکیدا:

دیسان لە رەخنەی عەقڵی کردەییشدا ئەم فاکەڵتییانە دەچنەوە نێو پەیوەندی لەگەڵ یەکتریدا، بەڵام لەم کایەیاندا عەقڵ پێشڕەوی فاکەڵتییەکانی تر دەکات و رێکیان دەخات و رێساکان دەربارەی بابەتەکانی خۆی دادەرێژێت، ئەمەش بە گوێرەی بەرژەوەندی کردەییانەی عەقڵ، بە مانایەکی تر دارشتنی یاسای ئەخلاقی. دۆلۆز جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، لە روانگەی کانتەوە تەنیا فاکەڵتی عەقڵ بەرپرسە لە شێوەی دارشتنی یاسای ئەخلاقیی ئەوتۆ کە بشێت ببنە یاسای گەردوونی، ئەمەش واتە شێوەی باڵای فاکەڵتی ئارەزوو (رەغبەت). بابەت و فەزای ئەم یاسارێژییە عەقڵییە ئەخلاقییە بوونەوەری زیندووە، بوونەوەری زیندووی عەقڵانی، چونکە ئەمە بەندە لەسەر ئازادیی لەبەرئەوەی تەنیا بوونەوەرە ئازادەکان دەتوانن ملکەچی عەقڵی کردەیی ببن. ئازادیی بەو مانایەی یاسای ئاکاریی دەبێتە ئیرادە (ئارەزوو) و ئیرادەش لە دەرەوەی هەر هەلومەرجێکی سروشتیی هەستەکی و هۆکارەکییە، و سەربەست و رەهایە لە هەر دۆخێک کە یاسای هۆکارەکی تێیدا زاڵە. لێرەدا «هیچ شتێک نییە کە پێشوەختە ئیرادە دیار و دەستنیشان بکات». بەم مانایە عەقڵ بە چەمکی ئازادیی یاسای ئاکارەکی دادەرێژێت و ئەم چەمکەیش لە فاکەڵتی ئارەزوودا دیاریی دەکات، واتە لەبەرژەوەندیی کردەیی تایبەت بە خۆیدا، بوارەکەیشی بوونەوەری زیندووی سەربەست و سەربەخۆیە وەک نۆمین و وەک سروشتێکی سەروو هەستەکی واتە وەک بوونەوەرانێکی عەقڵانی. عەقڵ بەرمەبنای چەمکی ئازادیی یاساکان دادەرێژێت، بەڵام ئەم یاسایانە بۆ بوونەوەرانی بەرهەست و دەرەوەی سوبێکت نین، وەک ئەوەی لە فاکەڵتی زانیندا هەیە، بەڵکو بابەتە ملکەچبووەکانی ئەم یاسا ئەخلاقییانە خودی سوبێکتن و سوبێکت وا لە یاساکان ناڕوانێت، کە لە دەرەوەی بەسەریدا سەپێنراوە، بەڵکو وەک ئەوەی خۆی دارێژەریانە، بۆیە پێرەویشیان لێ دەکات، لەمەوە دەردەکەوێت بابەتی ئەم فاکەڵتییەش نۆمینە (شت لە خۆیدا)، واتە سروشتی سەروو هەستەکی، بەڵام ئەم سروشتی سەروو هەستەکییە شتێک نییە لە دەرەوەی عەقڵ، بوونەوەری عەقڵانی راستە نۆمینە، بەڵام لە فینۆمینیش دانەبڕاوە، چونکە ئەم بوونەوەرە سەروو سروشتییە دواجار یاساکانی بەهۆی سروشتی هەستەکییەوە پێوانە دەکرێن، بەو مانایەی ئایا تا چەندە ئەو یاسا ئاکارەکییانەی لە دەرەوەی زنجیرەی هۆکارەکی سروشتی بەرهەمهێنراون، ئەگەر و شیاوێتی پراکتیزەکردنیان هەیە لە جیهانی هەستەکیدا، بەڵام ئەم بەرهەمهێنراوانەی عەقڵی پراکتیکی ئەگەرچی بەرمەبنای ئازادی بەرهەم هاتوون، بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە بێ هۆکارن، بەڵکو لەم دۆخەدا یاسای هۆکارەکی و ئازادی یەکدەگرن و ئازادیی دەبێتە هۆکاری هەڵبژاردنی یاساکان، ئەمەش واتە «بوونەوەری زیندوو وەک هۆکاری سەرەکی بەرهەمهێنان»ی بەرژەوەندی عەقڵی پراکتیکی. ئەمەش مانای ئەوەیە ئیدراک هەمان رۆڵی هۆکارەکی خۆی دەگێڕێت کە لە حاڵەتی عەقڵی پەتیدا دەیگێڕا و دەرکی بە یاسای هۆکارەکی سروشتی کردووە، بەڵام لێرەدا باڵادەستی خۆی لەدەست داوە و بەرژەوەندی عەقڵی پراکتیکی بۆ خۆی بەکاری دێنێت، بەڵام ئەبا بە ئازادی و لەنێو سروشتی عەقڵیدا. هەر ئەمەشە رۆڵی فاکەڵتی ئیدراک لەنێو شێوەی باڵای ئارەزوودا و، هەر ئەمەیشە پەیوەندییەکەی لەگەڵ عەقڵی کردەییدا.

ئەی رۆڵی خەیاڵدان چییە؟ وەک وتمان سروشتی هەستەکی و سروشتی سەروو هەستەکی لێکدابڕاو نین، و کەلێنی نێوانیان بەردەوام پڕ دەکرێنەوە، بەوەی کە لەلایەکەوە بوونەوەری عەقڵانی راستە لە عەقڵی کردەییدا شتە لەخۆیدا و یاسا ئاکارەکییەکان دادەرێژێت کە ئەم پرۆسەیە بە مەعریفە دەرک ناکرێت، بەڵام دیاردەیشە چونکە لەنێو سروشتدایە و ئەزموون دەکرێت و جێکەوتی هەستەکییانەی هەیە، لەلایەکی دیکەیشەوە پێویستە بەرهەمهێنراوەکانی هۆکارەکیی ئازادی لە سروشتی سەروو هەستەکیدا بهێنرێنە نێو هۆکارەکیی سروشتی هەستەکییەوە تا شیاوی ئاقیکردنەوە و پێرەوکردن بن، واتە لە سروشتی هەستەکیدا وەدیبهێنرێن، بەمانایەکی تر

ئەزموون هەڵی مومارەسەکردنیانمان بۆ بڕەخسێنێت: «یاسای ئەخلاقی هیچ نییە، ئەگەر لە بەرەنجامە هەستەکییەکانی خۆی دابڕێنرێت» (ل. 67) هەروەها: «ئەگەر یاسای ئەخلاقی وەدی نەیەت، ئەوا خود بەخود هەرەس دێنێت» (ل. 68).

ئەم وەدیهاتنە پێویستی بە سازانی بەختەوەری و فەزیلەتە و، لەمەشەوە (چاکەی گشتی) دەکەوێتەوە. ئەستەمە بوترێت ئارەزووی بەختەوەری پاڵنەری فەزیلەتە، و بەپێچەوانەیشەوە، بەڵام لە ڕوانگەی دۆلۆزەوە کانت کێشەکەی بەم جۆرە چارە کردووە: ئەگەر پەیوەندی ڕاستەوخۆی ئەم دووانە ئەستەم بێت، ئەوا ئەشێت ناڕاستەوخۆ لەڕێگەی پێشکەوتنەوە بێت بەرەو چاکەی باڵا، یاخود «هۆکارەکی ئەخلاقی بۆ جیهان» ئەمەش واتە (خودا). ڕاستە لەڕووی مەعریفییەوە خودا دیاری کراو نییە و سەلماندنی ئەستەمە، بەڵام کە لەژێر سایەی یاسای ئاکاریدا دەروون و خودا بەیەک دەگەن، ئیدی خوداش دەکەوێتە ژێرباری ئەم یاسا ئەخلاقییەوە و بڕوابوون بە خودا بڕوایە بە بوونەوەرێکی باڵای ئەخلاقی، خودا دەبێتە بابەتی «بڕوایەکی کردەییانەی پەتی». خودا بێ شێوەیە لەمەشەوە دەبێتە بابەتی «شکۆ». بابەتی «شکۆ» و «جوانیش» لە پەیوەندیدان لەگەڵ فاکەڵتی خەیاڵدا. خەیاڵ خودا دێنێتە نێو سروشتەوە و بە کۆد و هێما سروشت ئامادە دەکات بۆ وەرگرتنی کاریگەری سەروو هەستەکی لەسەر سروشتی هەستەکی.

ج- پەیوەندی فاکەڵتییەکان لە ڕەخنەی فاکەڵتی حوکمدا:

پرسیاری دۆلۆز ئەمەیە: ئایا تێگەی ئەوتۆ هەن کە پێشووەکیانە دۆخی چێژ و ئازاری تاک دیاری بکەن؟ بە دەربڕینێکی تر: ئایا هەستکردن بە چێژ و ئازار شێوەی باڵای هەیە یان نا؟ وەک بینیمان هەر یەکە لە فاکەڵتیی زانین و فاکەڵتیی ئارەزوو شێوەی باڵایان هەبوو، یەکێک لە فاکەڵتییەکان دەبووە باڵادەست بەسەر فاکەڵتییەکانی تردا و دەرهەق بە بابەتەکانی خۆی یاساڕێژیی دەکرد، بەڵام لە تەواوی بەشی سێیەمی کتێبەی دۆلۆز لەبارەی کانتەوە بوونی شێوەی باڵای هەستکردن بە چێژ و ئازار (فاکەڵتی حوکم) ڕەتدەکرێتەوە، چونکە ئەم دۆخانە ڕاستەوخۆ ئەزموونیانە هەستیان پێ دەکەین و بەریان دەکەوین، بەڵام وەڵامەکە لەمە ئاڵۆزترە. لە ڕوانگەی دۆلۆزەوە هەردوو ڕەخنەکەی پێشتری کانت ڕێخۆشکردن و زەمینەساز بوون بۆ گەیشتن بە ڕەخنەی حوکم، بۆیە ئەم ڕەخنەیەیان هەڵگری ئاڵۆزی و دژوارییەکی تایبەتیشە. کێشەکە پەیوەستە بە بەرژەوەندی دوو دۆخەکی پێشترەوە: «ڕێزگرتن لە یاسا ئاکارییەکانی فاکەڵتی عەقڵی کردەیی دۆخی باڵای ئازارە، خۆشیی لێهزرینیش دۆخی باڵای چێژە». (ل. 77). ڕوونکردنەوەی ئەم بیرۆکەیە لەم وتارەدا سەختە و دەرفەتی ئەوەمان نییە، بەڵام بە کورتی دەتوانین بڵێین دۆلۆز پێیوایە ڕێزگرتن و خۆشیی نە بەرەنجامێکی هەستپێکراون و نە ئاتیفەیەکی تایبەت، بەڵکو «هاوشێوە»ی هزرییانەی ئاتیفەن، هەر بۆیە دەبێت پەیوەست نەبن بە هیچ لایەنێکی هەستەکییەوە، لەمەشەوە خاوەنی بەرژەوەندی ئەزموونگەریی بوونی بابەتی هەستکردن نین و، خاوەنی هیچ مەیلێکی هزریش نین، واتە لە دەرەوەی هەر بەرژەوەندییەکی کردەیی بوونی بابەتی ئارەزوون، بۆیە فاکەڵتی هەستکردن بە چێژ و ئازار ئەو کاتە دەبێتە فاکەڵتییەکی باڵا کە لە هەر بەرژەوەندییەک خۆی داماڵیبێت. بۆیە ئەم فاکەڵتییە توانای داڕشتنی بابەتی تایبەت بەخۆی نییە، بەڵکو سەرچاوەی هەلومەرجی خودییە بۆ چالاکیی فاکەڵتییەکانی دیکە و، کاریگەرییەکی کاڵ و کەم ڕەنگی تێگەیەکە لەسەر ئەم فاکەڵتییە تا بتوانێت حوکم بدات، لە حوکمداندا فاکەڵتییەکان دەکەونە نێو پەیوەندییەکی هەرەمەکی و ئازادانەوە لەگەڵ یەکتریدا بێ ئەوەی یەکێکیان بەسەر ئەوانی تردا باڵادەست ببێت. ئەم پرۆسەیەش یەکەمجار لە حوکمی ئیستاتیکیدا دەردەکەوێت (ئەوە جوانە). لەم دۆخەدا فاکەڵتی (ئیدراک) لەگەڵ خەیاڵدانی بێ گەرددا دەکەوێتە هارمۆنیا و تەباییەوە، بێ ئەوەی هیچیان بەسەر ئەوی دیکەیاندا بەرز ببێتەوە. ئیدراک شت و کاریگەریی و جێکەوتە مادییەکان ئامادە دەکات، بەڵام شتە مادییەکان لەخۆیاندا جوان نین، بۆیە خەیاڵدان ناتوانێت وەک خۆیان وەریان بگرێت و حوکمیان لەسەر بدات، بەڵکو تەنیا شێوە پەتییەکەیان وەردەگرێت. فاکەڵتی هەستکردن بە چێژ و جوانی ڕەخسێنەری هەلومەرجێکی خودییە بۆ مومارەسەی فاکەڵتییەکان لەگەڵ یەکتری، ئیدراک شتە مادییەکان دەگەیەنێت بە سنوورەکانی خەیاڵدان، ئەویش لای خۆیەوە شێوەی بابەتێکی تاوازەی جوان لە خۆیدا ئاوەژوو دەکاتەوە. ماوەتەوە دیاریکردنی ڕۆڵی فاکەڵتی عەقڵ لە

حوکمی جوانیدا.

عەقڵ کاتێک لەگەڵ خەیاڵدانا دەکەوێتەوە پەیوەندییەوە کە لە جیاتی ئەوەی بڵێین (ئەمە جوانە) دەڵێین (ئەمە شکۆمەندە). گەر خەیاڵدان لە حوکمی ئیستاتیکیدا شێوەی بابەتەکانی خۆی ئاوەژوو بکاتەوە و ئینجا حوکم لەبارەی ئەم شێوانەوە بدات، ئەوا چرکەساتی (شکۆ) لە بێ شێوەیی دەدوێت، بەم جۆرەش خەیاڵدان لە کاری یەکەمی پاشەکشە دەکات و لەجیاتی ئەوەی (شێوە) بگوازێتەوە بێ شێوەیی وەردەگرێت و دەکەوێتە نێو ناسنووردارییەوە، حوکمی شکۆیش هەر لەبارەی ئەم ئەم بێ شێوەییەوە، یان ڕاستتر بڵێین ئەم بێ شێوەییە (شکۆ) دروست ئەکات. لەم دۆخەدا کە خەیاڵ لەبەردەم سام و بیمی بابەتێکدا دەکەوێتە بەردەم بێ توانایی و حەپەسان ئەوا عەقڵ پرۆسەکە دەگەیەنێتە کۆتایی و خەیاڵ بە دوا سنوورەکانی خۆی دەگەیەنێت، کەواتە شکۆ دەمانخاتە بەردەم پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی خودی خەیاڵدان و عەقڵ، بەڵام پەیوەندی و ئەبایی و کۆکی نا، بەڵکو ناکۆکی. پەیوەندیی ئازاد و هەڕەمەکی فاکەڵتییەکان کارێک دەکات کە لەنێو یەک پرۆسەدا لەگەڵ یەکتر ئیش بکەن بۆ گەیشتن بە حوکم، بەڵام هیچیان ناچنە خزمەتی یەکترەوە، بەڵکو کاتێک خەیاڵ بێ توانا دەبێت عەقڵ دەزانێت خەیاڵ لەبەردەم بیرۆکەکانیدا شتێکی ئەوتۆ نییە، بۆیە ئارەزوو بۆ بابەتی حوکمەکە دەجوڵێنێت.

ماوەتەوە ئاماژە بەوە بدەین دۆلۆز لە کۆتایی کتێبەکەی باس لە ئامانجەکانی عەقڵ دەکات و پێیوایە «ئامانجی کۆتایی»ی بوون

> شکۆ دەمانخاتە بەردەم پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی خودی خەیاڵدان و عەقڵ، بەڵام پەیوەندی و ئەبایی و کۆکی نا، بەڵکو ناکۆکی. پەیوەندیی ئازاد و هەڕەمەکی فاکەڵتییەکان

لە بوونەوەرێکدایە کە ئامانجەکەی وا لە بوونی خۆیدا. «دوا ئامانج» هەم تواناکانی ئێبینیکردنی سروشتی ئێدەپەڕێنێت و هەمیش کەرەسنەکانی بیرکردنەوە و مەعریفە، چونکە ئەم ئامانجە نابێتە هیچ، ئەگەر بێتوو بوونی ئەوەی کە دەیەوێت بزانێت خۆی نەبووبێتە ئامانج، واتە بوونەوەری عەقڵانی، لێرەوە «دوا ئامانج هیچ نییە جگە لە چەمکێک بۆ عەقڵی کردەییمان»، ئەمەش واتە یاسای ئاکاریی کە ئایبەتە بە مرۆڤ، مرۆڤ وەک بوونەوەری ئاکاریی. ئەم دوا ئامانجە برینییە لە ڕێکخستنی بوونەوەرە عەقڵمەندەکان لەژێر باڵادەستی یاسای ئاکاریدا، یان ئازادی وەک بوونێکی لەخۆگیراو لە بوونەوەری عەقڵانیدا.

2-خوێندنەوەی دۆلۆز بۆ نیچە:

دۆلۆز کۆچەرە و فەلسەفەکەیشی کۆچەرییە، دۆلۆز و نیچە وەک موسافیر و سێبەرەکەی وەهان، بێ ئەوەی لەم کۆنتێکسنەدا، سێبەر مانای پاشکۆیەتی هەبێت، بەڵکو سێبەر هاوڕێیە و، دەتوانین کەش و هەوای نیچەیی لە نووسینەکانی ئەودا ببینینەوە. بەشێک لە توێژەران ڕیشەکانی پۆست مۆدێرنە و فەلسەفەی جیاوازی دەبەنەوە سەر نیچە، لەم ڕووەوە چاوپۆشیکردنی پۆسنەکان، بەئایبەت دۆلۆز، لە نیچە کاری نەکردەیە.

1-کتێبی (نیچە) و زەمینسازیی بۆ (نیچە و فەلسەفە):

بایەخدانی زۆری دۆلۆز بە نیچە لەو ڕووەوە دەردەکەوێت، کە دوو کتێبی بۆ تەرخان کردووە. کتێبی یەکەمیان (نیچە) کتێبێکی قەبارە بچووکە و هەر بابەتێکی جیاواز ناونیشانێکی تایبەتی لە خۆگرتووە. بە ژیانی نیچە دەست پێدەکات و بە بیبلۆگرافیای بەشێک لەو کتێبانەی بە زمانی ئەڵمانی و فەرەنسی لەبارەی نیچەوە نووسراون دوایی دێت. بە بڕوای دۆلۆز کتێبی یەکەمی زەردەشت کە باس لە سێ گۆڕانەکەی ڕوح دەکات «چۆن ڕوح دەبێتە وشتر و وشتر چۆن دەبێتە شێر و شێریش چۆن دەبێتە منداڵ» هەمان مانای قۆناغەکانی ژیانی خودی نیچەی هەیە، بەرهەم و قۆناغەکانی ژیان و تەندروستی نیچە تەریبی ئەم سێ گۆڕانکارییەن. وشتر ئەو ئاژەڵەیە کە لە بیاباندا باری بەها باوەکان و قورسایی پەروەردە و ئەخلاق و نەریت و کولتوور هەڵدەگرێت، وشتر دەگۆڕێت بۆ شێر: شێر بنەکان دەشکێنێت و بارە قورسەکان لەت و پەت دەکات و ڕەخنەی هەموو بەها باوەکان دەکات. دواجاریش شێر دەبێتە منداڵ، منداڵیش واتە

گەمە و سەرەتایەکی نوێ، ئافرێنەری بەهای نوێ، دروستکەری بەهای نوێی هەڵسەنگاندن. خەسڵەتی منداڵ گەمە و پێکەنینە.. گەمەکردن بە هەموو بەها باوەکان، ئینجا خۆشی بینین لە ژیان و پێکەنین بەو کەسانەی بەهای باویان هەڵگرتووە، ئینجا خۆشحاڵی بەرامبەر ژیان، یان وەک نەشئە و سەرەتایەکی نوێ.

لەمەوە دۆلۆز باس لە ژیاننامە و بەرهەم و ئەندروستی و دۆخە کەسییەکانی نیچە دەکات: هەر لە ناسینی ڤاگنەر و کتێبی (لەدایکبوونی تراژیدیا)وە، هەتا ساڵی (1988)کە دۆلۆز پێیدەڵێت «ساڵە مەزنەکە» بەهۆی نووسینی هەر سێ کتێبی ئاوابوونی بتەکان، کێشەی ڤاگنەر، دژە مەسیح و، ئینجا لەویشەوە هەتا نەخۆشی و مەرگی نیچە و خیانەتی ئیلیزابێسی خوشکی لە دوا بەرهەمی نیچەدا.

دۆڵـۆز لـە ڕوانـگـەی نیچەوە باس لە فەلسەفە دەکـات و بەوە دەستپێدەکات، کە نیچە دوو ئامرازی گوزارشتکردن ئێهەڵکیش بە فەلسەفە دەکـات: وشەی کۆکار و قەسیدە. ئەمەش هەمان سەرەتایە کە کتێبی (نیچە و فەلسەفە)ی پێ دەست پێدەکات.

بە بڕوای دۆلۆز، نیچە لەجیاتی ئایدیای زانین ڕاڤە و هەڵسەنگاندن دەردەخـات. ئـەم دوو چەمکەش مرادیفی وشەی کۆکار و قەسیدەن. یەکەمیان (مانا) دیاریدەکات و، دووەمیشیان (بەها). فەیلەسوفیش فەیلەسوفی ئایندەیە فەیلەسوفی دەهێنەر و پزیشک و ڕەخنەگری سەرسەختی هـەمـوو بەهاکان و قڵپکردنەوەی ئەم بەهایانە و، ئینجا داهێنانی بەهای نـوێ. بە بڕوای نیچە دارمانی فەلسەفە بە ڕوونی

> مانای هەر شتێک لە ئیرادەی ئەو هێزەدایە کە دەست بەسەر ئەو شتەدا دەگرێت، بەم مانایە جینالۆژی تەنیا هەڵسەنگاندن ناکات بەڵکو ڕاڤەیش دەکات. لای نیچە زیاد لە هێزێک بوونیان هەیە

لەگەڵ سوکراتدا دەست پێدەکات (ئەمەیە مرۆڤ، ل. 81)، بەهۆی ئـەوەی لە سوکراتەوە هاوکێشەی ژیان/فیکر هەڵدەگەڕێنەوە بۆ فیکر/ژیان، لەجیاتی ئەوەی (ژیان) بڕیار لەسەر هەموو شتێک و فیکریش بـدات، فیکر بـڕیـار لـەسـەر ژیـان دەدات و لەمەشەوە دەیخاتە خانەی تۆمەتەوە. لەمەوە دۆلۆز شرۆڤەی هێزەکان و ئیرادەی هێز لای نیچە دەکات و بە هێزی (چالاک) و (دژە چالاک) «ارتکاسی» ناویان دەبات و پەیوەندی ئەم هێزانە لەگەڵ یەکتردا ڕوون دەکاتەوە.

لەژێر ناونیشانی «فەرهەنگی کەسایەتییە نیچەییەکان»دا دۆلۆز باس لەو کەسایەتی و ڕەمزانە دەکات کە نیچە لە تـەواوی فەلسەفەکەی و بەتایبەتیش لە «وەهـای گووت زەردەشت»دا دایهێناون.

-هـەڵـۆ و ئـەدیـها: هێمای گەڕانەوەی ئەبەدی.

-گوێدرێژ (و وشتر): ئاژەڵی بیابان، عەدەمییەت، (نا)ی قەڵپ و (بەڵێ)ی قەڵپ.

-جـاڵـجـاڵـۆکـە: ڕۆحـی تۆڵەسەندنەوە و کینەسازیی.

-لیبۆک (و مەیمونی زەردەشت): کاریکاتۆری زەردەشت.

-ئاریان: ئارادەیەک جاڵجاڵۆکە و بوونەوەری کینەسازیی ساردوسڕ، بـەڵام کـە بـە دیـۆنـیـزۆس ئاشنا دەبێت و لێی نزیک دەبێتە (بەڵێ)ی ڕاسـتـەقـیـنـە فـێـر دەبـێـت و، هەردووکیان گەڕانەوەی ئەبەدیی دروست دەکەن و، مرۆڤی باڵایان دەبێت.

-دیۆنیزۆس: پەیوەندی لەگەڵ ئەپۆلۆن، دژایەتی سوکرات، ناکۆکی لەگەڵ مەسیح، تەواوکاریی لەگەڵ ئاریان.

ئیدی هەر بەم جۆرە کەسایەتی و هێما نیچەییەکانی تر دیارییدەکات. دۆلـۆز دەیـەوێـت ئـەوە نیشان بدات کە فەلسەفەی نیچە هێما و ڕەمزەکانە، بە بێ ناسینی وردی وەزیفەی ئەم ڕەمزانە ئەستەمە لە هزری نیچە تێبگەین.

-دواجـار دۆلـۆز نووسین و بەرهەمەکانی نیچە ڕیز دەکـات، ئینجا گوڵبژێرێک لەم بەرهەمانە دەخاتە ڕوو، ئەوەش وەک کرۆکی ئەو پرس و باسە سەرەکییانەی لە فەلسەفەی نیچەدا ئاوئوێکراون. کۆتایی کتێبەکەیش تەرخانکراوە بۆ قسەکردن لەبارەی شێتییەوە و سەرەتاکەیشی بەو وتەیەی نیچە دەست پێدەکات کە: «هەندێ کات شێتی ئەو ماسکەیە زانینێکی حەتمی و ئا تەوپەڕی دڵنیا لە پشت خۆیەوە حەشار دەدات».

کتێبی گرنگی دۆلـۆز لەبارەی نیچەوە کتێبی (نیچە و فەلسەفە)یە.

لەم کتێبەیاندا دۆلۆز زۆر بە قوڵی و وردی لەبارەی چەمک و هزر و مانا و کێشە نیچەییەکان دەدوێت و شرۆڤەیەکی سیستماتیکییانەی فەلسەفەی نیچە دەکات، ئەگەرچی نیچە هەرگیز نەیویستووە فەلسەفەکەی سیستماتیک بێت، بەڵام ناکرێت زیرەکی دۆلۆز فەرامۆش بکرێت لە لێک بەستنەوەی هزرەکانی نیچە. (نیچە و فەلسەفە) یەکێکە لە کتێبە ناوازەکان لەبارەی ئەو فەیلەسووفەوە و ئەستەمە ئوێژینەوە لە نیچە بکرێت و ناوی دۆلۆز نەهێنرێت. لێرەدا چەند سەرنجێکی کورت لەبارەی شرۆڤەکانی دۆلۆز بۆ نیچە دەردەبڕین، دواجاریش خاڵی جیاوازی نێوان کانت و نیچە لە روانگەی دۆلۆزەوە باس دەکەین.

ب-فەلسەفە و مێژۆدی نیچە:

ئەواوی کتێبەکە خوێندنەوە و شرۆڤەی فەلسەفەی نیچەیە، بەڵام بە جۆرێکی وا دەچێتە پێش ئەستەمە باز بەسەر هیچ بەشێکیدا بدەین، مەگەر ئوێژەری زۆر شارەزای هزری نیچە. کتێبەکە پێکهاتووە لە پێنج بەش و کۆتاییەک. بەشی یەکەم باس لە (هونەری تراژیدی)ی دەکات و دەتوانین بڵێین سەرەتای گەڵاڵەبوون و دەرکەوتنێکی کاڵڕەنگی هزر و بیرۆکەکانە لای نیچە. لێرەدا خاڵی گرنگ رووونکردنەوەی بابەتەکانە بەرمەبنای مێژۆدی جینالۆژی: «ڕەچەڵەکی هەر شتێک و هەر بنچینەیەک خاوەنی هەتدێک بەهایە بۆ بەهاکان، وەلێ ڕەچەڵەکی ئەم بەهایانەش بۆ شتەکە بنچینەیەکەیەتی و بڕیار لەسەر بەهاکەی دەدات» (نیچە و فەلسەفە، ل6). جینالۆژی واتە: بەهای بنچینە و هاوکاتیش بنچینەی بەها. جینالۆژی ڕەگەزی باڵاهاتن (تفاضل)ی بەهایە، واتە هەستکردن بە جیاوازی و مەودا لەنێوان بەهاکاندا (خانەدان/ عەوام)، (شکۆمەند/ ڕسوا)، (سەروەر/ کۆیلە)...هتد، هەروەها ڕەگەزی بەدوایەکداهاتن (تعاقب)ی بەهاکانیشە (چالاک/ ناچالاک).

مانای هەر شتێک لە ئیرادەی ئەو هێزەدایە کە دەست بەسەر ئەو شتەدا دەگرێت، بەم مانایە جینالۆژی تەنیا هەڵسەنگاندن ناکات بەڵکو ڕاڤەیش دەکات. لای نیچە زیاد لە هێزێک بوونیان هەیە و بگرە هێزەکان زۆرن، بەڵام لەژێر دوو جۆری سەرەکیدا کۆدەبنەوە: «هێزی چالاک» و «هێزی دژە چالاک».

مەودای نێوان ئەم هێزانە ڕەگەزی باڵاهاتنی نێوان هەر هێزێکە. چەمکی هێز لای نیچە برینییە لە پەیوەندی نێوان هێزەکان و هەر هێزێک لە پەیوەندی و بەرکەوتندایە لەگەڵ هێزێکی تردا. لێرەیشەوە «ویستی هێز» دەبێتە ویستی هێزێک لەسەر ویستی هێزێکی تر. ویستێک خاوەنی فەرمانە و ویستێک گوێ فەرمان و ملکەچ، بەڵام ئەم پەیوەندییە پەیوەندییەکی دیالێکتیکی نییە، چونکە لەسەر بنەمای (نەفیکردن) دانەمەزراوە، بەڵکو بەرمەبنای ئەرێکردن و جیاوازبوون و چێژبینینە لەم جیاوازییە، بۆیە بە

کانت

بڕوای دۆلۆز ئەوەی ویست دەیەوێت برینییە لە سەلماندن و ئەرێکردنی جیاوازی خۆی. دۆلۆز دەگاتە ئەو بەرەنجامەی، کەلەڕوانگەی نیچەدا تراژیدیا برینییە لە خۆشحاڵییەکی چالاکانەی ئەرێکردنی قورسترین و سەختترین و دڵڕەقانەترین دۆخی ئازاراوی و بەڵێکردن بۆ ژیان، نەک وەک ملکەچی و چوونەژێربار و بەزەیی، بەڵکو وەک چێژوەرگرتن لە جیاوازبوون، ئەمەش وەک ئەرێکردنی لە یەک باردا نا، بەڵکو وەک ئەرێکردنێکی فرە لەلایەن هێزە جیاوازەکانەوە لە حاڵەتی خۆیاندا. لێرەوە هزری تراژیدی ڕزگارکردنی ژیانە لە نەهیلیزم و هاوشێوەکانی.

دۆلۆز سێ شێوەی ڕەتکردنەوەی ژیان دەستنیشان دەکات، کە پێیدەڵێت (عەدەمییەت). عەدەمییەت واتە ڕەتکردنەوەی ژیان، ڕوحی تۆڵەسەندنەوە، هەستکردن بە تاوان، ئایدیای باڵای زوهدی. سەرجەمیشیان لەڕێگەی ئاین و ئەخلاق و فەلسەفەی ساختەوە ئیش ئەکەن.

ب-تایپۆلۆژیای هێزەکان:

بەشی دووەمی کتێبەکە باس لە «تایپۆلۆژیای هێزەکان» دەکات (چالاک/ دژە چالاک). هێزی بەرز و نزم، ئەرێکار و نەرێکار، خانەدان و عەوام، سەرروەر و کۆیلە..هتد. گەرچی هێزەکانی خوارەوە ناچالاک و نەرێکاریش بن، بەڵام هێشتا لە هێزبوون ناکەون و بگرە ئەشێت هاوپەیمانی لەگەڵ یەکتردا دروست بکەن و هێزێکی گەورەتر لە هێزی چالاک دروست بکەن، بەڵام خەسڵەتیان هەر ناچالاک و نەرێکار دەمێننەوە.

ئەوەی هێزێک دەکاتە هێزی چالاک کەڵکەڵەی هێز و ویستی ئەو هێزەیە بۆ خاوەنداریی و دەستبەسەرداگرتن و سەرکوتکردن و باڵادەستی، ئەمەش بە مانای دروستکردن و سەپاندنی شێوەی ژیان و بەهای نوێ. لەمەش زیاتر هێزەکان لەڕووی چەندێتی و چۆنێتییەوە لێکجیاوازن. چۆنییەتی هێزەکان لێکەوتەی چەندێتی هێزەکانە، لەمەشەوە کێشەی پێوانەی هێزەکان سەرهەڵدەدات. لەم پێوانەکردنەدا پێویستە هەر دوو بنەمای چەندێتی و چۆنیەتی لەبەرچاو بگیرێن. جیاوازی لە چەندێتی جەوهەری هێز و پەیوەندی هێزێکە لەگەڵ هێزێکی دیکەدا، بەڵام ئەم بنەما ئەبستراکتە بەس نییە، بەڵکو جیاوازی لە چۆنیەتیشدا شێوەکانی دیاریدەکات. هەر هێزێکیش کە بە ڕێکەوت دەچێتە نێو پەیوەندی لەگەڵ هێزێکی تردا بە زەرورەت ئەو چۆنییەتییە وەردەگرێت کە شیاویەتی. ئەمەش واتە ڕەگەزی بەدواداهاتن (تعاقب).

ئیرادەی هێز برینییە لە باڵاهاتن (تفاضل) و بەدوایەکداهاتن (تعاقب). بە مانایەکی تر ئیرادەی هێز برینییە لە ڕەگەزی بەرهەمهێنانی جیاوازیی چەندێتی و ڕەگەزی بەرهەمهێنانی جیاوازیی چۆنییەتی. بە پێی ئەمەش بە هێزێک دەوترێت باڵادەست و بەوی تر ژێر دەست، یەکێکیان چالاک و ئەوتر ناچالاک، بەڵام هیچیان خاڵی نین لە ویستی هێز، بەڵکو تەنیا بەپێی خەسڵەتی ویستی هێزەکانیان (ئەرێکار و نەرێکار) چوونەتە نێو پەیوەندییەوە.

لەدواتر دۆلۆز بە وردی باس لە گۆڕانی پەیوەندی ئەم هێزانە لەگەڵ یەکتردا دەکات و باس لەو پرۆسانەیش دەکات کە هێزێک دەکاتە چالاک و ئەوی دی دەکاتە ناچالاک.

ج-ڕەخنە: هەڵگێڕانەوەی هەموو بەهاکان و دامەزراندنی بەهای نوێ:

لە بەشی سێیەمی کتێبەکەدا دۆلۆز باس لە ڕەخنە دەکات. سەرەتا دۆلۆز لەبارەی گۆڕان لە زانستە مرۆییەکان دەدەوێت، پاشان ڕادەبورێت بۆ ڕوونکردنەوەی شێوازی پرسیار لای نیچە. میتافیزیک پرسیاری (چی) دەکات: عەدالەت چییە؟ جوانی چییە؟ چاکە چییە؟.. هتد، بەڵام دۆلۆز ئەوە ڕوون دەکاتەوە پرسیاری جەوهەری لای نیچە پرسیاری (کێ) یە؟ ئەمەش واتە: ئەو هێزە کێیە (کامەیە) باڵادەست دەبێت و خاوەنی کامە ویستە؟ پرسیاری (کێ) پرسیار کردنە لە (بکەر)، واتە هێز و ئیرادەی هێز.

فۆکۆ

نیچە بڕوای بەو ڕەخنانە نییە کە دواجار بە هیچ ناگەن، چونکە لە ویستی چالاکەوە نەکراون، بەڵکو بڕوای بە ڕەخنەیەکە ئەواوی بەهاکان قڵپ بکاتەوە، واتە ڕەخنەگرتن بە چەکوش و کۆتاییهێنان بە هەموو حەقیقەتە کۆنەکان (ئەمەیە مرۆڤ، ل137)، بۆیە بۆ دیاریکردنی مانای ئیرادەی هێز و ڕەخنە دژی سوکرات و شۆپنهاوەر و کانت و هیگڵ دەوەستێتەوە.

ڕەخنەی ئەو لە میتافیزیک و ئاکار و دیالێکتیکە وەک هزرگەلی دژە ژیان و پاراستنی هەلومەرجی باو و درێژەپێدەری ئاکار، ڕەخنە لای ئەو بۆ دەرخستن و داهێنانی ئواناى نوێیە بۆ ژیان. ئاین و ئاکار و میتافیزیک ڕەتکەرەوەی ژیانن و ڕەخنەی نیچەییش ئەم بنانە بەرەو ئاوابوون دەبات.

خ-نهیلیزم: سێ شێوەی ڕەتکردنەوەی ژیان:

دۆڵۆز باس لە سێ شێوەی ڕەتکردنەوەی ژیان دەکات. کینەسازیی، هەستکردن بە تاوان، ئایدیای باڵای زوهدی. ئەم سێ شێوەیە نهیلیزم دروست دەکەن و هەمیشەش لەگەڵ هێزی دژە چالاکدا دەچنە هاوپەیمانییەوە، یان باشتر بڵێین یەک شتن. ئەمان هێزی چالاک لە (کردە)، بکەر لە (کردارەکەی) دادەبڕن، یان دوا دەخەن.

دۆڵۆز لە سەرەتاوە خوێندنەوەیەکی دەروونشیکارییانەی فرۆیدی بۆ کینەسازیی دەکات و بنەماکەی دەردەخات. ئەویش بەرزبوونەوەی یادەوەرییە بۆ ئاگایی بەهۆی شتێکەوە کە لەجیاتی ئەوەی ڕوروژاندن دروست بکات شوێنەوار و کاریگەریی یادەوەری دەنوێنێتەوە

> مرۆڤی کینەساز هەست بە هەر بوونەوەر و هەر بابەتێک دەکات وەک سوکایەتی پێکردن لێکی دەداتەوە، تەنانەت ئەگەر جوانی و چاکەیش بن «چونکە یادەوەری شوێنەوارەکانی لە خۆیدا و بەهۆی خۆیەوە کینە ئامێز بووە

(بۆ نموونە بەردەوام شتێک دەبێتە هۆی ڕوژاندنەوەی کۆنە ڕقێک). کینەسازی ڕوحی تۆڵەکردنەوەیە. مرۆڤی کینەساز هەست بە هەر بوونەوەر و هەر بابەتێک دەکات وەک سوکایەتی پێکردن لێکی دەداتەوە، تەنانەت ئەگەر جوانی و چاکەیش بن «چونکە یادەوەری شوێنەوارەکانی لە خۆیدا و بەهۆی خۆیەوە کینە ئامێز بووە». مرۆڤی کینەساز هەمیشە دەڵێت «هەڵەی تۆ بوو»، «تۆ پیسیت من پاکم». (کاهینی یەهودی).

هەستکردن بە تاوانیش هێزێکی چالاک بووە کە بەهۆی هێزی ناچالاک و کینەسازەوە لە تواناکانی خۆی دوورخراوەتەوە و لە مەرجەکانی تواناى نواندنی کردارەکانی دابڕێنراوە، بۆیە ئەم هێزە بەسەر خۆیدا هەڵگەڕاوەتەوە و دژی تاوەوەی خۆی وەستاوەتەوە [ئەمە ڕێگەیەکە لەو ڕێگایانەی کە بەهۆیەوە هێزی چالاک ئەبێتە هێزی ناچالاک]. هێزێکی چالاک دابڕێنراوە لە تواناکانی و لەمەشەوە تووشی ئازاری ویژدانی هاتووە و ئەو ئازارەش لە ناوەوە دەگۆڕێت بۆ خۆ-ئازاردان و سەرکۆنە و خۆ-سزادان و سەرزەنشتکردن. هەستکردن بە تاوان ناڵێت «هەڵەی تۆ» بوو، بەڵکو دەڵێت «هەڵەی من بوو»، «من تاوانبارم» (کاهینی مەسیحی).

ماوەتەوە ئایدیای باڵای زوهدی. بە گوێرەی خوێندنەوەی دۆڵۆز، لای نیچە ئایدیای باڵای زهدی (ئاین) لە ڕووی جەوهەرییەوە پەیوەستە بە کینەسازی و هەستکردن بە تاوانەوە، «گوزاشتنە لەو ویستنەی کە وا لە هێزی ناچالاک دەکات سەر بکەوێت» (نیچە و فەلسەفە، ل185)، چونکە ئەم هێزە سەرناکەوێت بێ بوونی ویستنێک بۆ ڕێکخستنی وەهمی پێویست و فریودان ئەمەیش بە خولقاندنی جیهانێکی ئاسمانی و هێنانە خوارەوەی بەهای ئەم جیهانە. کەواتە ئایدیای باڵای زوهدی واتە : دەرخستنی نزیکایەتی هێزە ناچالاکەکان لەگەڵ نەهیلیزمدا و گوزاشتکردن لە نەهیلیزم وەک «بزوێنەر»ی هێزی ناچالاک. نەهیلیزم (عەدەمییەت) بە مانای نا-بوون نا، بەڵکو بەمانای نرخاندنی خودی بەهای عەدەم. چەندە لە بەهای ژیان کەم بکرێتەوە و نەفی بکرێتەوە ئەوەندەش ژیان بەهای عەدەم وەردەگرێت، ئەم کارەیش وەهم دەیکات. ئەمەش سەرەتای بەشی پێنجەمی کتێبەکەی دۆڵۆزە.

ح-مرۆڤی باڵا دژی دیالێکتیک:

دیالێکتیک هەم دیالێکتیکی سوکراتییە و هەم دیالێکتیکی

هیگڵی و سەرچاوەی کێشەکەیش جەهلە لە بەرامبەر پرسیاری (کێ) دا. دیالێکتیک (نەفیکردن) وەک سیفەتی ئیرادەی هێز تێدەگات، ئەمەش واتە «ئیرادەی عەدەم» و لە بەها باو باڵاکاندا (خودا، حەقیقەت، فەزیلەت..) گوزاشت لە خۆی دەکات، ئەو بەهایانەی نیچە دەیەوێت قڵپیان بکاتەوە. ئاین و ئەخلاق و دیالێکتیک یەک کار دەکەن ڕەتکردنەوە و نەفیکردنەوەی ژیان و حوکمدان لەسەر ژیان. دیالێکتیک خودا نەفی دەکاتەوە، بەڵام نایکوژێت، چونکە دواجار لە سەنتێزێکدا لەگەڵ مرۆڤدا دەیانگەیەنێتە یەکتر.

لە ئایندا خودا لە بەزەییدا دەمرێت، مەسیحییەت پێمان دەڵێت خودا، بۆیە مردووە تا کەفارەتی گوناهی خەڵکەکەی هەڵبگرێت، واتە بۆ ئەوەی ئەوانیتر بژین، ژیانێک لە پلەی سفردا، ئەم ژیانەش لە پلەی سفردا جیاوازییەکی لەگەڵ عەدەمدا نییە، چونکە ژیانێکی تەواو ناچالاکە. بەزەیی واتە خۆشەویستی ژیان، بەڵام ژیانێکی لاواز و نەخۆش و گرنگن و کلۆڵ و تەمبەڵانە. بەزەیی سەنتێزی دیالێکتیکی ئیرادەی عەدەم و هێزی دژە چالاکە (نیچە و فەلسەفە، ل192). تەنانەت خودا و مەرگی خوداش هەمیشە دەچنە سەنتێزەوە لەگەڵ ئەو هێزەی دەسنیان بەسەردا دەگرێت. لای نیچە خودا واتە ویستی عەدەم و هێنانەخوارەوەی بەهای ژیان.

مەرگی خودا لە سەردەمی مۆدێرنەیشدا واتە کوشتنی خودا و جێگرتنەوەی بە مرۆڤ. خودا دەمرێت و عەرشەکەی بەتاڵ دەمێنێتەوە، هەر کەس لەسەری دابنیشێت دەبێتە خودا، مرۆڤ ئەم کارە دەکات، بەڵام مرۆڤی دژە چالاک، مرۆڤی مۆدێرن. لێرەشەوە مەرگی خودا لە دیالێکتیکدا دەبێتە گواستنەوەی خوایەتی لە ئایدیایەکی سەروو سروشتییەوە بۆ مرۆڤ. لە ڕوانگەی هیگڵەوە مەرگی خودا واتە لێکدژییەکی تێپەڕێنراو، ئاشتەواییەکی کۆتایی و ناکۆتایی، یەکگرتنی خودا و تاک. جەوهەری دیالێکتیک ناکۆکی و لێکدژییە و تێپەڕاندنی ئەم ناکۆکی و لێکدژییانەیە، بەم جۆرەش تەنیا لەسەر (نەفی) وەستاوە و تەنیا ئەو کاتە دەتوانێت ئیش بکات، کە شتێک هەبێت بۆ ڕەتکردنەوە، لە ڕوانگەی دۆڵۆزەوە ئەمە جیاوازییەکان یەک دەخات و ڕەگەزی کردەیی و چالاکی هێز فەرامۆش دەکات، بە کورتی نەفی جیاوازبوون دەکاتەوە.

مرۆڤی باڵای نیچەیی دژی سەرجەم ئەم دۆخ و مینۆدانەیە و بەدیاریکراویش دژی هەموو جۆرەکانی دیالێکتیکە. مرۆڤی باڵا نایەوێت مرۆڤگەرایی و هیومانیزم و بەخودابوونی مرۆڤ درێژە پێ بدات، بەڵکو غەمی ئەو تێپەڕاندنی خودی مرۆڤە، تێپەڕاندنی مرۆڤی ئاسایی و عەوام و، دەیەوێت شتەکان و بەهاکان لەسەر بنەمای دیکە و جیاواز هەڵبسەنگێنێت، مرۆڤی باڵا تەنیا بەهاکان ناگۆڕێت، بەڵکو ئەو ڕەگەزەیش دەگۆڕێت، کە ئەم بەهایانە لێوەی پەیدا دەبێت (ڕەگەزی نەفیکردن و نەرێکار).

3-کانت و نیچە:

دۆڵۆز لە چەند شوێنێکدا نیچە لەبەرامبەر کانت دادەنێت، نیچە فەیلەسوفێکی دیۆنیزی دەنوێنێت و کانتیش لە ڕوحی ئەپۆلۆنەوە نزیکە. خۆ ئەگەر کانت بانگەشەی زەرورەتی وەدیهێنانی میتافیزیکی وەک کۆمەڵێک بەها بۆ وەدیهێنانی ئاکار کردبێت، کەچی نیچە پێیوایە ڕەخنەی ڕیشەیی و ڕاستەقینە لە هزری میتافیزیکی تەنیا بە دەرخستنی ئەو ڕاستییە دەبێت کە میتافیزیک لە ئاکاردا خۆی حەشارداوە و هەموو قسەکردنێکیش بەناوی ئاکارەوە میتافیزیکە، بۆیە نیچە خۆی بە یەکەم نائاکاری و دژە ئاکار دادەنێت (ئەمەیە مرۆڤ، ل. 92).

دۆڵۆز لەبەشی سێیەمی کتێبی (نیچە و فەلسەفە)دا هەڵوێستی نیچە بەرامبەر کانت ڕووندەکاتەوە و ئەم دووانە لە ڕوانگەی پرەنسیپەکانی ڕەخنە و وەدیهێنانی ڕەخنە و بەرەنجامەکانەوە هەڵدەسەنگێنێت.

ئەگەرچی نیچە خوێنەری کانتیش بووبێت و دانی بە گرنگییەکەیدا نابێت، وەلێ لەگەڵیشی کەوتوەتە دژایەتییەوە. بەپێی خوێندنەوەی دۆڵۆز نیچە وای بۆ چووە کانت خیانەتی لە ڕەخنە کردووە و ڕەخنەی ڕیشەیی نەگرتووە و ئەم پرۆسەیەی نەگەیاندوەتە دوا ڕادەی خۆی، بەڵام کانت تەنیا لەبەرەنجامەکاندا هەڵەی نەکردووە، بەڵکو لە دیاریکردن و هەڵبژاردنی بنەماکانیشدا هەڵەی کردووە. ئەرکی نیچە ئەوەیە لەڕێگەی گەڕانەوەی سەرمەدیی و ویستی هێزەوە «ڕەخنە بخاتە سەرپێی خۆی». ڕاستە کانت ڕەخنەی نەبەستوەتەوە بە هیچ سەرچاوەیەکی دەرە عەقڵەوە وەک ئەزموون و هەستکردن، بەڵکو ڕەخنەگر و ڕەخنەلێگیراو هەردووکیان عەقڵن، بەڵام کێشەکەی کانتیش هەر لێرەدایە کە عەقڵی کردوەتە هەم دادوەر و هەم تۆمەتبار. کانت لە عەقڵی پەتی و عەقڵی کردەییشدا ڕەخنە وەک هێزێک دەبینێت کە هەموو خولیاکانی زانین و ئاکار

له خۆ دەگرێت. لەمەشەوە کانت نەیتوانیوە لە چوارچێوەی مەعریفە و حەقیقەت و ئەخلاق دەربچێت. بە بڕوای دۆلۆز ڕەخنە هیچ نییە ئەگەر ئاراسنەی خودی حەقیقەت و خودی ئەخلاق و خودی مەعریفە و خودی دین نەکرێت. لە ڕوانگەی دۆلۆزەوە، نیچە وەک ئەوەی کانت کردی دژی حەقیقەتی ساختە و مەعریفە ساختە و ئاینی ساختە و ئەخلاقی ساختە نییە، بەڵکو دژی خودی حەقیقەت و مەعریفە و ئاین و ئەخلاقە «مەعریفەی وەهمی لە ئارادا نییە، بەڵکو خودی مەعریفە وەهمە و بگرە ئەزوویرە».

کانت بە عەقڵ ڕەخنەی عەقڵ دەکات، ئەمەش لە ڕوانگەی دۆلۆزەوە لێکدژییە. کانت لە سازدانی هەلومەرجی ڕەخنەدا پۆتێنشیالەتی و توانای بوونی ڕەخنە دەبینێت، بەو مانایەی کانت لە غەمی سازانی ئەو هەلومەرجانەدایە کە بەهۆیەوە مەعریفەی دروست خۆی مانیفێست دەکات، پرسیاری نیچەش لەودیوی هەلومەرجەکانە و دەڵێت هێزی عەقڵ و ئیدراک چییە؟ ئەو ویستە کامەیە لە عەقڵدا خۆی حەشارداوە و گوزارشت لە خۆی دەکات، کێ لە پشتی عەقڵەوەیە، لەمەیشەوە ئیرادەی هێز لای نیچە جێی بنەمای ترانسێندنتالی لای کانت دەگرێتەوە.

لای کانت هەمیشە یەکێک لە تواناکانی عەقڵ (فاکەڵتی ئیدراک، فاکەڵتی عەقڵ) دەبنە باڵادەست و داڕێژەر، ئەگەر ئەم توانایانە باش بەکاربهێنرێن، ئێمەش دەبینە داڕێژەری باش و هەر خۆیشمان پەیڕەوی لەم یاسایانە دەکەین کە ئەم فاکەڵتییانە دایان دەڕێژن، بەڵام لای نیچە فەیلەسوف- یاسادانەر جێی فاکەڵتیی یاساداڕێژیی کانت دەگرێتەوە، فەیلەسوف- یاسادانەر وەک فەیلوسوفی ئاییندە، وەک داهێنەری بەهای نوێ. فەیلەسوفی ڕاستەقینە ئەوەیە کە یاساکان دادەنێت و پەیڕەویشیان لێ دەکات.

لای کانت ڕەخنە واتە یەکگرتنی سروشتی هەستەکی (سروشتی مادی) و سروشتی سەروو هەستەکی (بوونەوەری عەقڵانی) بەهۆی یاسای ئاکارییەوە. لەم دۆخەدا سوبێکت خۆی دەبێتە یاساداڕێژ و پێڕەوکار، خودی و بابەت، نۆمین و فینۆمین، کاهین و باوەڕدار. لای نیچە ئەمە ئەتیا (سەرکەوتنێکی لاهوتییە)، بۆیە دۆلۆز دەپەڕێتەوە بۆ هەڵسەنگاندنی کانت و نیچە لە ڕوانگەی بەرەنجامەکانەوە.

دۆلۆز بە کورتی دژیەکی ئێگەی کانتی و ئێگەی نیچەیی بۆ ڕەخنە لە چەند خاڵێکدا دەخاتە ڕوو، گرنگترینیان ئەوەیە:

-بنەما ترانسێندنتالییەکان و عەقڵی یاساڕێژی کانتی ڕەخنەی ڕاستەقینە نین، بەڵکو فەیلەسوف- یاسادانەری نیچەیی، واتە جینالۆژیست.

-عەقڵ بەسەرخۆیەوە دەبێتە دادوەری دادگا، بەڵام ئەم کارە ساختەیە، ئەوەی ڕاستەقینەیە زانای جینالۆژییە، فەیلەسوفی ئاییندە.

-شەرعییەتی هزر لەوەدا نییە کە پەیڕەوی عەقڵ بکات، بەڵکو لەوەدایە کە دژی عەقڵ بێت. نا-عەقڵانییەتی نیچەیی خاڵی نییە لە فیکر، بەڵکو خاڵییە لە عەقڵ. لای نیچە فیکر لە جەستە و ویستی هێز دەکەوێتەوە، بەمەش بەهاکۆنەکان هەڵدەوەشێنێتەوە و بەهای نوێ دادەنێت، بەڵام عەقڵ پارێزگاری لە بەها کۆنەکان دەکات.

-ڕەخنە ئیرادەی هێز و پێرسپەکتیڤی ئیرادەی هێزە، بۆیە ئامانجی ڕەخنە مرۆڤ یان عەقڵ نییە، بەڵکو مرۆڤی باڵایە.

-ئەوەی لە ڕەخنەدا گرنگە پاساودانەوە و ئەسنۆپاکردنەوەی خۆی نییە (وەک ئەوەی عەقڵ دەیکات)، بەڵکو گرنگ شعورە، وێنەیەکی جیاواز و هەستەوەرییەکی جیاواز. گرنگ ملکەچی و پەیڕەوکردنمان نییە لە عەقڵ بۆ گەیشتن بە حەقیقەت، بەڵکو ئاوئوێکردنی بەهای خودی عەقڵ و حەقیقەتە لە ڕوانگەی ویستی هێزەوە.

سەرچاوەکان:

1-جيل دو لوز: فلسفة كانط النقدية، تعريب: اسامة الحاج، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والنوزيع، الطبعة الاولي، بيروت، 1997.

2-جيل دولوز: نيتشه، تعريب: اسامة الحاج، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والنوزيع، الطبعة الاولي، بيروت،1998.

3-جيل دولوز: نيتشه و الفلسفة، تعريب: اسامة الحاج، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والنوزيع، الطبعة الاولي، بيروت، 2001.

4-جيل دولوز- سياسات الرغبة، تحرير: د. احمد عبد الحليم عطية، الفكر المعاصر، سلسلة اوراق فلسفية، دار الفارابي، الطبعة الاولي، بيروت- لبنان، 2011.

5-فريدريش نيتشه: هذا هو الإنسان، ترجمة: علي مصباح، منشورات الجمل، كولونيا (المانيا)، بغداد، الطبعة الثانية، 2006.